

KONINKLIJKE STOOMZEEPFABRIEK SANDERS & CO LEIDEN

€ 2,75

JAARGANG 14 NUMMER 2 JULI 2003

- De Grof: een kwart eeuw geleden bezet
- Rudi van Maanen de nieuwe hoogleraar Leidse stadsgeschiedenis
- Stielz monument: Schretlen: eens een gieterij van formaat

MET

PREMIE

ZIE
ONDERSTAANDE
TOELICHTING

2

3

4

5

7 ONONTBEERLIJKE ZAKEN IN DE HUISHOUDING

7 FABRIKATEN VAN DEN EERSTEN RANG

7 GENOEGENS DES LEVENS

- 1 OVERVETTE GRONDZEEP
VOOR UW BABY
- 2 AMMONIAK - ZEEP
VOOR UW FINE WASCH
- 3 SCHEERZEEP (KUIPJES)
VOOR DEN HEER DES HUIZES
- 4 SPIEGELZEEP is SPIEGELGLAD
VOOR DE WASHTAFEL
- 5 RAPHAEL KINDERZEEP
IN KINDERKOPJE VORM
- 6 TURKSCH ROZENZEEP
MODERN GEPARFUMEERD
- 7 SPHINX EAU DE COLOGNE
VERFRISCHEND EN OPWEKKEND

BIJ IEDER DEZER FABRIKATEN BEVINDT ZICH EEN BON OVEREENKOMSTIG GENUMMERD VAN 1-7. AAN HET VERZAMELEN DEZER BONS HEBBEN WIJ TOT EIND 1929 EEN ATTRACTIE VERBONDEN. DIEGENE, DIE ONS EEN SERIE VAN 1-7 INZENDT, ONTVANGT

TIJDSCHRIFT OVER DE GESCHIEDENIS VAN 's WERKEND LEIDEN

Colofon

Stielz Jaargang 14 (2003) Nummer 2.
ISSN 0928-9437

Stielz stond oorspronkelijk voor StielZaken als uitgave van de Stichting Industrieel Erfgoed Leiden (Stiel). Deze stichting ijvert voor de opsporing en behoud van monumenten van bedrijf en techniek in Leiden en omgeving. Stiel verstaat onder monumenten niet alleen oude fabrieken, maar ook winkels, pakhuizen, bruggen, stations en nutsbedrijven. Sinds de oprichting van de stichting in 1987 is dankzij haar inspanningen een groot aantal complexen op de plaatselijke en landelijke monumentenlijsten geplaatst. Verder onderzoekt en beschrijft Stiel de geschiedenis van Leiden als vooraanstaande industriestad. Met de ondertitel 'geschiedenis van werkend Leiden' gaat dit blad een stapje verder dan de formele doelstelling van de stichting: de beschrijving van de recente sociaal-economische geschiedenis van Leiden en omgeving.

Secretariatsadres Stiel

Hogewoerd 125, 2311 HK Leiden. Tel. 071-5125877; e-mail: joopgijs@hetnet.nl Een jaarabonnement op Stielz kost minimaal € 15 voor vier nummers. Het verschuldigde bedrag kan worden overgemaakt op bankrekening 33.55.36.018 of girorekening 10.39.391. Donateurs van Stiel ontvangen het blad gratis. Nieuwe donateurs kunnen zich voor minimaal € 15 per jaar aanmelden bij het secretariaat. Bedrijfsdonateurs betalen minimaal € 50. Losse nummers € 2,75.

Internetadres Stiel: www.industrieel-erfgoed.nl/stiel
(Ook te bereiken via www.industrieel-erfgoed.nl/leiden).

Redactie Stielz

Eric Jan Weterings Palestrinastraat 13-hs, 1071 LC Amsterdam; tel 020-6648296; e-mail: ej.weterings@planet.nl

Distributie

K. Ravensbergen; Snippenhoek 4 2317 WX Leiden. Tel. 071-5212605.

Druk

Elvé, Leiden

Ontwerp omslag en concept binnenwerk

Donna Smith

Lay-out

Christine van der Ven, Leiden

Medewerkers aan dit nummer:

Piet de Baar is medewerker van het Leidse gemeentearchief.

Niek Bavelaar werkt bij de Universiteit Leiden en is 'huisfotograaf' van Stiel. Tel. 071-5149863; e-mail: n.bavelaar@freeler.nl

Wibo Burgers is publicist en voormalig adjunct-hoofdredacteur van het ANP

Joop Gijsman is oud-ondernemer en secretaris/penningmeester van Stiel

Heiko Tjalsma werkt bij het Nederlands Historisch data Archief (NEHA)

Korrie Korevaart is Neerlandica en werkt bij de Universiteit Leiden

Eric Jan Weterings is historicus en senior-eindredacteur van het ANP

Stielz komt tot stand dankzij steun van de volgende Leidse bedrijven

Dieben BV Beheersmij.

Djoser BV

Research voor Beleid BV

Bestuur Stichting Industrieel Erfgoed Leiden

Drs. F. Sengers (voorzitter), J.J. Gijsman (secretaris/penningmeester), Mr. Ir. L. Barendregt, W. Burgers, Drs. H.D. Tjalsma, Drs. E.J. Weterings

Ere-voorzitter: Ing. H.J. Budel.

REDACTIONEEL

Dit nummer twee van de jaargang 2003 van *Stielz* (Stichting Industrieel Erfgoed Leiden Zaken) staat in het teken van afscheid. Afscheid van Leiden in de eerste plaats van zeep- en parfumerieën fabriek Sanders, die met een korte onderbreking na ruim anderhalve eeuw de stad dit jaar heeft verlaten. We kijken terug op de rijke geschiedenis van Sanders met voormalig werknemer Jan Helvensteyn, die na veertig jaar als laatste de deur van de fabriek aan de Zoeterwoudseweg dicht deed.

Verder wordt in dit nummer ook – helaas alweer - afscheid genomen van het Hollands Historisch Magazine uit, dat na acht jaar verdwijnt als blad over de geschiedenis van Noord- en Zuid-Holland en digitaal verdergaat op internet. In een sterk gewijzigde papieren versie blijft het verschijnen als orgaan van de Historische vereniging Holland.

Het laatste afscheid is dat van ondergetekende, die na 11,5 jaar *Stielz* andere dingen gaat doen. Met genoeg – en af en toe wat ergernis – heb ik in die periode veertig nummers gemaakt. Aangezien een oude volkswijsheid wil dat het leven bij veertig begint, heeft dit blad dus nog wat jaargangen voor de boeg.

Nog steeds hoop ik dat die jaargangen niet de titel *Stielz* zullen hebben, maar 'Leiden – verleden tijd' – of iets dergelijks: Een periodiek waarin alle historische clubs in dit 'mooiste dorp van de Randstad' samenwerken. De Vereniging Oud Leiden en de Dirk van Eck-stichting hebben hun jaarboekjes en veel andere verenigingen nieuwsbrieven, die samen goed zijn voor een paar duizend lezers. Die kennis in al die clubs moet toch te bundelen zijn?

De eerste periode samen maakte ik *Stielz* met Paul Kop en daarna met Sophie Verburgh, die successievelijk de vormgeving verzorgden. Tijdenlang dus – noodgedwongen - een tweemansbedrijfje, met overigens veel steun van het Stiel-bestuur en een aantal trouwe – en natuurlijk minder trouwe – vaste medewerkers.

En als je dan stopt, blijken opeens verschillende mensen bereid om dit blad verder te gaan maken. Waarmee ik ze succes wens, want er blijft veel te rapporteren en te moppen over industrieel erfgoed in de Leidse regio. Dankzij sloopgrage overheden, ambitieuze projectontwikkelaars en vele onverschilligen zullen Stiel (en *Stielz*?) hun volgende lustrum wel halen.

Eric Jan Weterings

Omslagfoto: Een reclameplaat van zeep- en parfumerieënfabriek Sanders uit de jaren dertig. Zie ook het verhaal met oud-werknemer Jan Helvensteyn.
Foto: Archief Koninklijke Sanders, reproductie Niek Bavelaar.

INHOUD

- 3 De Grof: een kwart eeuw geleden bezet**
- 5 Internet: ome's, antiquariaten en struisvogels**
- 6 Jaarverslag Monumentencommissie 2002**
- 8 Rudi van Maanen: de nieuwe hoogleraar Leidse stadsgeschiedenis**
- 10 Stielzaken. Kort nieuws uit Leiden en de regio**
- 11 Stielz monument: Schretlen: eens een gieterij van formaat**
- 13 Jan Helvensteyn: 30 jaar Kon. Sanders**

DE GROF EEN KWART EEUW GELEDEN BEZET

Van donderdag 6 april tot en met dinsdag 2 mei 1978 werd de Koninklijke Nederlandsche Grofsmederij in Zoeterwoude bezet. De werknemers, gesteund door hun vakbonden, deden een uiterste poging om te voorkomen dat het bedrijf door de Raad van Commissarissen en de directie naar de afgrond werd gedreven, maar het mocht niet baten. De Grofsmederij – een van de oudste metaalbedrijven van Nederland – was niet meer te redden; uit prestige-overwegingen werd ook de laatste kans de grond in geboord. In dit boek wordt de bezetting van dag tot dag op de voet gevolgd, zodat iedereen kan meeleven met de moedige strijd die de KNG-werknemers 27 dagen lang hebben gevoerd.'

Zo luidde het voorwoord van een boekje dat verscheen naar aanleiding van de ondergang van de Grofsmederij: 'Het Grof schandaal. Blauwdruk van de bezetting van de Koninklijke Nederlandsche Grofsmederij'. Dat boekje verscheen heet van de naald in 1978, kort na de ondergang van het bedrijf.

De actie bij de Grofsmederij was niet de eerste bedrijfsbezetting in Nederland, maar wel een van de spraakmakendste. Landelijke media als de VARA en de VPRO verzorgden uitzendingen vanaf het fabrieksterrein, kamerleden stelden vragen over steun aan het bedrijf en over vermeende af luisterpraktijken van de Binnenlandse VeiligheidsDienst. Toneelgezelschappen traden op voor de bezetters en een steuncomité uit de regio haalde ruim 10.000 gulden op.

In 1978 was het het kabinet Den Uyl, dat spreiding van macht, kennis en inkomen als leidraad had, nog maar kort ter ziele, maar de tijdgeest van die regering leeft voort in deze gelegenhedsuitgave van New Rhine Publishers. De verontwaardiging over 'de uitwassen van het kapitalisme' die de ondergang van dit bedrijf tot gevolg hadden, druipet van de pagina's. Hierna volgt een aantal fragmenten uit dat boekje.

De ondergang van die Grofsmederij was een symbool voor de teloorgang van de Leidse industrie. Toen op de Zuidsingel naast de meelfabriek op 18 juni 1978 de schoorsteen van het voormalige complex werd opgeblazen, betekende dat een symbolisch einde van de strijd om het voortbestaan van de Koninklijke Nederlandsche Grofsmederij. Een symbolisch einde ook voor de Leidse (metaal)industrie.

De HCW en de NEM bijvoorbeeld en een klein aantal anderen hielden het nog een aantal jaren vol, tot ook zij moesten wijken - als gevolg van slechte verbanden, gebrek aan uitbreidingsmogelijkheden, internationale concurrentie en een - vriendelijk geformuleerd - wei-

nig toeschietelijk gemeentebestuur. Dat zag die 'vervuilende' industrieën graag vertrekken van locaties die interessant waren voor woningbouw. Wrang is wel dat op een van de plekken waar de Grof was gevestigd – het Waardeiland - onder een 'links' stadsbestuur luxe woningen verzezen die voor het overgrote deel van de voormalige medewerkers onbetaalbaar bleken.

Uit: 'Het Grof schandaal'

"De kleine jongens zagen best hoe het moest. Maar de directie van de Grofsmederij stond niet open voor suggesties van onderaf; toen niet en later niet. Bekkering: [loonadministrateur Jan Bekkering] 'Vroeger leefde bij de Grof het idee: Hoe kunnen de mensen, ook zonder academische vorming, meedenken, meeprenen. Toen we de Kern [voorloper van de ondernemingsraad] nog hadden mocht die van de directie zich alleen bezig houden met kapotte ramen en vogelpoep. Niet met zakelijke dingen.' Frans Mentz: 'Ik ging in de ondernemingsraad omdat je daar van alles te

weten kon komen. Maar dat was maar tot op zekere hoogte het geval. Als je vroeg: Hoe groot is de orderportefeuille, wat is de investeringsruimte, dan kreeg je geen antwoord. Iedereen zei: De Grofsmederij is een binnenvetter. Die is schatrijk. Maar inzicht daarin kreeg je niet.'

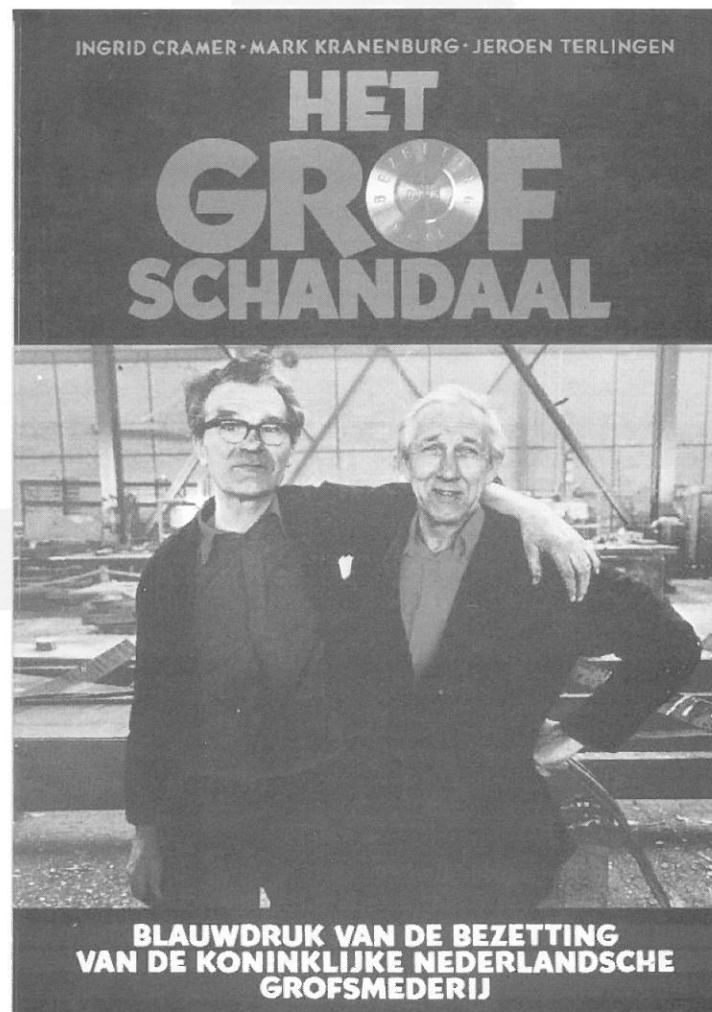
(.....)

Het overleg bij de KNG verliep zo hopeeloos, dat de ondernemingsraad in februari 1972 zijn werkzaamheden stopte. In plaats daarvan kwam er een ledenraad en een onderhandelingsdelegatie. Een ondernemingsraad, zo kreeg de directie te horen, zou pas weer ingesteld kunnen worden als zij het vertrouwen van de werknemers wist te heroveren.

Het is er niet meer van gekomen...

(...)

Maart 1975 verhuisde de Grofsmederij naar Zoeterwoude. Bij de nieuwe fabriek werd een boompje geplant. Op zich een aardig idee. Maar het boompje heeft nooit goed wortel kunnen schieten in Zoeterwoudse grond. Wat dat betreft was dat stukje groen kenmerkend voor de KNG.

(...) Woensdagavond [5 april 1978] had districtsbestuurder Piet Janssen wacht op het kantoor van de Industriebond NVV in Den Haag. Rond zeven uur ging de telefoon. De Baron [gedelegeerd commissaris van de Grofsmederij Baron ir. J.M.G.D. van Slingelandt] meldde zich met de antwoorden op de eisen. De bandrecorder werd aangezet. De leiding van de Grofsmederij wilde de werkgelegenheid bij het bedrijf garanderen tot 1 juli 1978. Maar drie maanden. De commissarissen wilden hun handen vrij hebben bij besprekingen over fusie of overname. De positie van de directeur was onaantastbaar. De bandopname van het gesprek werd later op de avond voor actiecomité en districtbestuurders nog een paar keer afgedraaid. Dick ter Wisscha [bestuurder industriebond] doorbrak de stilte die daarna viel. 'Dit is duidelijk'.

(...) Donderdagmorgen 6 april – tegen elven – zit Henk Schreuder te werken aan een puzzel van 'n paar duizend stukjes. Het is zijn voornaamste tijdspassering geworden, sinds hij op 1 januari 1978 bij de Grofsmederij is ontslagen. Aan de laatste reorganisatie heeft hij niet kunnen ontkomen.

Schreuder houdt even op als de radio-nieuwsdienst zich aandient: 'Werknemers van de Koninklijke Nederlandse Grofsmederij hebben vanmorgen hun bedrijf in Zoeterwoude bezet.' 'Ik schrok me rot en dacht: Alle Jezus, wat is er nu aan de hand.' Vijf minuten later zit Henk Schreuder op de fiets: richting Zoeterwoude.

(...) De tweede dag van de bezetting wordt in overleg met de hoofdbesturen van de

bonden een telegram naar de Baron gestuurd (...) 'Het doel van deze bezetting is niet een principiële aantasting van het rechtmatig eigendom en beheer', schrijven de vakorganisaties: 'Neem het beheer van de onderneming maar weer gauw over. Alleen...Schut [directeur H.P. Schut] komt het terrein niet op.'

(...) Plotselinge opwinding ontstaat pas weer als de Baron zich telefonisch meldt. Het ministerie van economische zaken zou de toezegging van een miljoen gulden krediet niet langer gestand doen. Ambtenaar De Jong van EZ bevestigt deze formulering. Later komt een wijziging in de tekst: Op korte termijn is geen geld te verwachten. De minister wil eerst bekijken hoe de actie zich ontwikkelt en of samenwerking tussen leiding en personeel weer mogelijk zal zijn. De tekstwijziging is het gevolg van de felle reactie van actiecomité en vakbonden, die de intrekking 'een grof schandaal' noemen, 'omdat minister van Aardenne [minister van Economische Zaken in het kabinet Van Agt-1 1977-1981] hiermee partij kiest in een arbeidsconflict.' Tot 6 april was in de top van het ministerie van economische zaken niets bekend van de kritiek van de werknemers op directeur Schut. De commissarissen hadden dat wijselijk verzwegen, omdat ze anders naar het gemeenschapsgeld konden fluiten.

De ambtenaren, kort tevoren nog op de vingers getikt wegens ongecontroleerde geldsmijterij bij Tealtronic, dachten nu bij de bezetting van KNG onmiddellijk: dat niet nog eens. Waarop directeur-generaal Jozef Molkenboer hoogstpersoonlijk de geldkraan dichtdraaide...

(...)

Voor nieuws zorgt wel het Comité Behoud Werkgelegenheid Grofsmederij – opgericht door de CPN, later gesteund door vrijwel alle politieke groeperingen. Tjeerd van Rij en Jan Laurier [later beiden wethouder van Leiden] komen met emmers vol geld de kantine binnen. Collectes in de regio, waarvoor hele ploegen dagenlang op pad zijn geweest, hebben als voorlopig resultaat f 10.089,38 opgeleverd. Zelden was het zo stil in de kantine als toen dit bedrag bekend werd gemaakt. Na de stilte volgt een donderende ovatie.

(...)

De volgende ochtend spreken de bewindvoerders op het districtskantoor van de industriebond NVV in Den Haag voor het eerst met het actiecomité en de vakbonden. De aanvraag tot uitstel van betaling is één dag en de bezetting precies twee weken oud. Het Leidsch Dagblad heeft een pagina uitgetrokken voor een overzicht van de gebeurtenissen, reacties van werknemers, oud-werknemers en het thuisfront en besteedt aandacht aan het Steuncomité. Na 14 dagen laat burgemeester Detmers [van Zoeterwoude] z'n geluid horen. Hij ziet het als 'discriminatie' dat de directie 'zo maar' buiten het bedrijf is gehouden en noemt de bezetting 'een bedenkelijk verschijnsel'. Daarna wordt het weer stil rondom het gemeentehuis van Zoeterwoude.

(...)

De officiële verklaring voor het faillissement van de bewindvoerders, dan curatoren, luidt: 'De financiële positie, het rendement en de liquiditeit van de onderneming waren al vanaf begin '78 uiterst somber.' (...) 'Het bedrijf was de laatste jaren al niet levensvatbaar meer. De cijfers bleken nog beroerder dan we dachten.'

(...)

De bezetters vinden dat hun strijd het faillissement hooguit korte tijd heeft vervroegd en zij staan in hun opvattingen niet alleen. Een van de bewindvoerders heeft in hun gesprek met vertegenwoordigers van de vakbeweging – zonder zich over het doel van de bezetting uit te laten – gezegd: 'Vergelijk het maar met het steken van een mes in een lijk'. Het is duidelijk: de financiële positie van de KNG is allerbelabberdst. Slechter dan directie en commissarissen het ooit hebben doen voorkomen...

(...)

Als Frans Mentzij [voorzitter van het

actiecomité] naar voren stapt om de menigte in de kantine toe te spreken moet hij wat wegslikken. 'Ik vind het nogal een klus om hier voor jullie te staan', begint hij dan. 'Te weten dat we zo dadelijk het beheer van de onderneming in handen geven van de curatoren en dan maar moeten afwachten wat er met ons gebeurt.' Trots gaat hij verder. 'Ik heb me niet verbaasd over het enthousiasme aan het begin van de actie. Wel over de eenheid en solidariteit die tijdens de bezetting groeiden. Die staan voorgoed in mijn herinnering gegrift. Dan besef je, dat de strijd die wij hebben gevoerd niet op een eiland is uitgevochten.'

(...)

'Opeens ben je werkloos, er is geen Grof meer, niks. Die ellende, van naar het GAK gaan. Het is verschrikkelijk, zo in een rijtje te moeten staan terwijl je 37

jaar aan iets hebt gewerkt, iets hebt helpen opbouwen...' (Dick Gijsman, kwaliteitscontroleur, 51 jaar)."

Tot zover de citaten uit 'Het Grof schandaal'. In 2003, vijftientwintig jaar na de sluiting van De Grof, is er nog maar weinig over dat in Leiden aan het bedrijf herinnert. Naast de Meelfabriek aan de Oosterkerkstraat ligt het Ankerpark, waar eens de Koninklijke Nederlandse Grofsmederij was gevestigd. Een groot anker en een tot speelobject verwerkt stompje van de in 1978 opgeblazen schoorsteen zijn de enige materiële overblijfselen van het bedrijf op die plek. Verder zijn in de stad nog wat pu' deksels te vinden, die herinneren aan wat ooit het grootste Leidse metaalbedrijf was.

Eric-Jan Weterings

Literatuur:

Ingrid Cramer, Mark Kranenburg, Jeroen Terlingen. 'Het Grof Schandaal – Blauwdruk van de bezetting van de koninklijke Nederlandsche Grofsmederij.' Leiden 1978. (Sporadisch antiquarisch verkrijgbaar in Leiden en de regio).

C.B.A. Smit en H.D. Tjalsma. 'Leids Fabrikaat' (p. 53-61) Utrecht [z.j.] (1990).

In deze uitgave van Stiel beschrijft de Leidse historicus Cor Smit in hoofdlijnen de geschiedenis van de Koninklijke Nederlandse Grofsmederij. 'Leids Fabrikaat' is uitverkocht, maar lezers van dit blad kunnen gratis een overdruk van de betreffende pagina's aanvragen bij het secretariaat (zie colofon).

INTERNET:

OME'S, ANTIQUARIATEN EN STRUISVOGELS

In de afgelopen afleveringen van deze rubriek werd nogal eens uitgewaaid naar zaken die slechts zijdelings met het onderwerp van dit periodiek te maken hadden. Deze keer blijft de schoenmaker bij zijn leest. Waar vinden donateurs van de Stichting Industrieel Erfgoed Leiden (Stiel) op internet informatie over de zaken waar de uitgever van dit blad zich om bekommert? Wellicht weet de zoekmachine Google antwoord op deze vraag te geven door de trefwoorden 'Leiden', 'Industrie', 'geschiedenis' in te voeren.

Dat levert 8940 sites op, waarvan de eerste die van de buurtvereniging LeidenNoord is (www.leidennoord.nl). Naast gegevens over de wijk, staat op deze site een geschiedenis van de buurt. Die geschiedenis zou zes pagina's groot zijn, maar na één bladzijde keert deze steeds terug zonder veel informatie te geven over de historie van dit deel van de stad.

Intrigerend is de naam van de auteur, 'ome' Joop Vervoorn. In Amsterdam noemt men iemand die de vijftig is gepasseerd 'ome' en een zeventiger 'opa', maar het is mij niet bekend of dezelfde titulatuur in Leiden gebruikelijk is. Verder zoeken op Google naar deze 'ome' levert twee vermeldingen op, waarvan er een verwijst naar de eerder genoemde site.

De andere is die van 'De Fabel van de illegaal' (www.gebladerte.nl), die een

artikel uit 1994 oplevert met de titel 'de burgemeester van Leiden-Noord'. Hoewel dit al een negen jaar oud verhaal is en zijn leeftijd niet expliciet wordt genoemd, is uit de context op te maken dat 'ome Joop' inmiddels de status van 'opa' bereikt zou kunnen hebben.

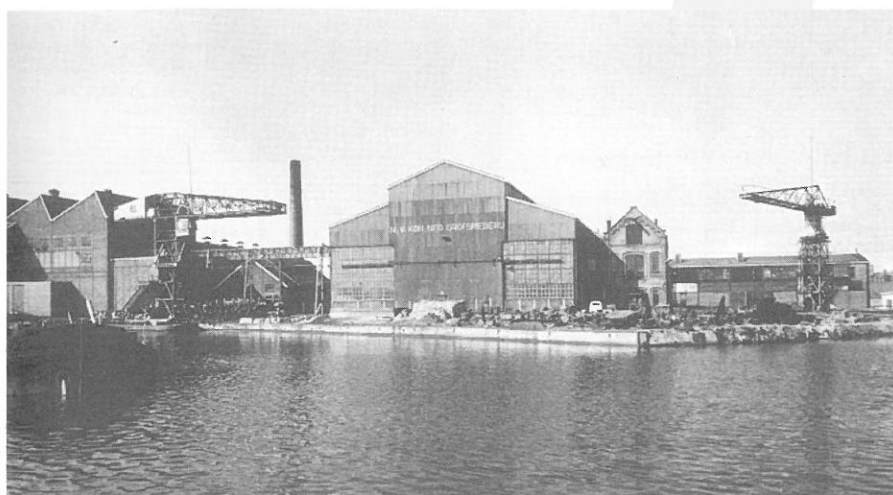
Terug nu naar nummer twee van de 8940 sites. Dat nummer levert weinig op, want dit blijkt de pagina van een boekenantiquariaat dat veel literatuur over Leiden levert. 'Hit' nummer drie is het visitekaartje van de organisatie 'animal freedom', over de geschiedenis en problemen van de intensieve veeteelt. Hier stuiten we voor het eerst op het probleem van de stadsnaam Leiden.

'Ook mycotoxines kunnen giftig zijn en LEIDEN tot' etc. Er is heel veel wat tot iets anders 'leidt' en dat vervuult zoek-

programma's. Een zoeker naar de geschiedenis van de Leidse industrie heeft dankzij de eerder genoemde trefwoorden een grote kans om alles te weten te komen over de kalkoenuitdustrie. Boeiend genoeg, maar niet in Leiden aanwezig.

De vierde verwijzing leidt naar een pagina van de Leidse universiteit (www.let.leidenuniv.nl/history), waarvan een zoeker naar gegevens over de geschiedenis van de Leidse industrie weinig wijzer wordt. Wel levert deze pagina een interessante link op naar de Business History Site, waarop een aantal grote (maar nauwelijks Leidse) bedrijven hun historie beschrijft. Onnodig te vermelden dat dit 'eigen' geschiedenis zijn. Kijk bijvoorbeeld eens naar de geschiedenis van die bedrijven tijdens de Tweede Wereldoorlog. Geen of gebrekkige gegevens zijn bijna een uitnodiging aan onderzoekers om verder te zoeken.

Nummer vijf is een publicatielijst van 'staff members' van de Nijmeegse universiteit, die vooral over de geschiedenis van Brabant gaat. Er gaat weer iets 'leiden tot', dus daar kunnen we verder weinig mee. Nadat op nummer zes het volgende antiquariaat de revue is gepasseerd, komen we op een site waar we wijzer van worden. (www.dutchforeigners.tudelft.nl). Deze site – met veel relevante links – kwamen we in een eer-

dere aflevering van deze rubriek al tegen. Kortom – bekijken.

Ook de volgende webpagina is een bekende (www.verdec.com), met een overzicht van de Leidse geschiedenis. Bezwaar hiertegen is niet alleen dat het een site van amateurhistorici is (die overigens wel duidelijk hun bronnen melden), maar ook dat deze site is verouderd. Zo wordt het Hoogheemraadschap van Rijnland nog steeds gesitueerd in het fraaie Gemeenlandshuis in de Breestraat te Leiden, terwijl de volgende

– reeds jarenlange - huurder van dit complex (de Stichting geschiedbeoefening Zuid-Holland) al heeft aangekondigd eruit te vertrekken.

Na een pagina over de textielgeschiedenis van Tilburg is het eerste scherm van Google vol, zonder dat we veel meer weten over de historie van de Leidse industrie. Ik ga nog twintig 'hits' verder, zonder veel verder te komen met het onderwerp van mijn zoektocht.

Volgens ervaren internetgebruikers kom je pas waar je wilt op het net door

zoveel mogelijk trefwoorden in te voeren. Een lezeres mailde mij dat ik in deze rubriek vooral veel zeurde en me als een angsthazige digibeet presenteerde die open deuren intrapt. Zij suggereerde op Google eens de trefwoorden 'Leidse industrie' in te voeren. Dat leidde tot 1660 treffers, waar een zoeker naar informatie over de Leidse industrie veel wijzer van wordt. Met het schaamrood op de kaken sluit ik met die tip deze rubriek af.

Eric Jan Weterings

JAARVERSLAG MONUMENTENCOMMISSIE 2002

COMMISSIE OP DE BRES VOOR SCHOORSTENEN

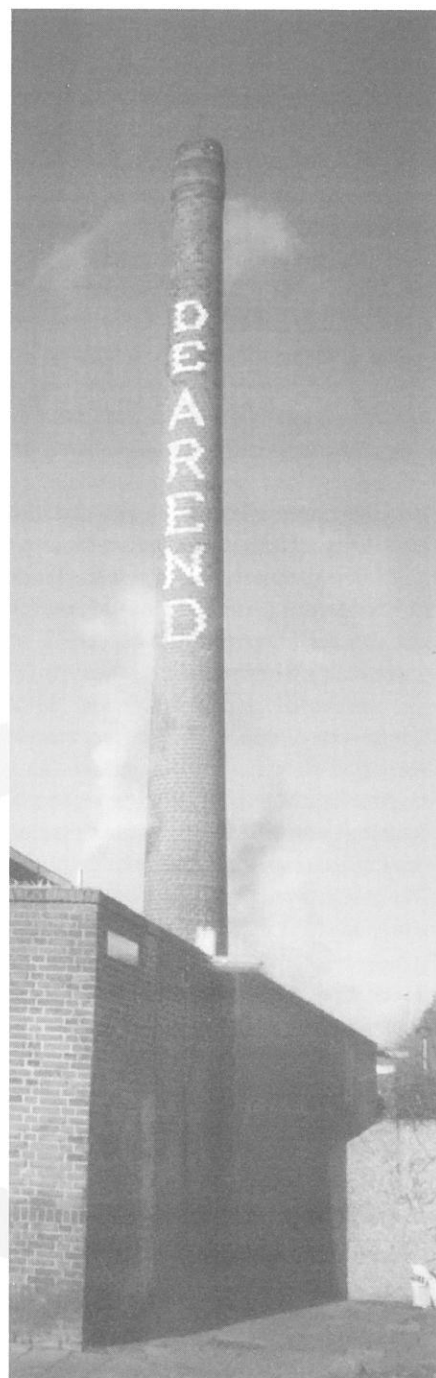
De Leidse Monumentencommissie heeft zich het afgelopen jaar sterk gemaakt voor het behoud van een aantal schoorstenen in de stad. Dat heeft geresulteerd in positieve adviezen voor de schoorstenen Langegracht 70B (NUON), Hoge Rijndijk 348 (van de voormalige pottenbakkerij van Zaalberg), Rijnstroomstraat 2 (een kleine bedrijfsschoorsteen) en in Roomburg ter hoogte van de Vliststraat. Dat blijkt uit jaarverslag van de commissie over 2002.

De nogal gehavende schoorsteen van een voormalig kassenbedrijf in Roomburg.

Eerder al heeft de voormalige Taakgroep Selectie van Stiel met succes geijverd voor het behoud van de schoorsteen aan de Haarlemmerstraat (bakkerij Tijsterman) en voor die van wasserij De Arend. Het positieve advies voor de fabriekspijp van De Arend is vorig jaar opnieuw vastgesteld. Het college van B. en W., dat het eindoordeel heeft over de adviezen van de commissie, beraadt zich nog over de aanvragen voor de schoorstenen.

Op verzoek van Stiel is vorig jaar het pand Middelstegracht 36, drie gescheiden bedrijfsgebouwen van de vroegere conservenindustrie Tieleman & Dros, waarvan het oudste dateert van 1890, genomineerd als gemeentelijk monument. Verder gaf de commissie een positief advies over de deels door Stiel voorgedragen panden op het slachthuisterrein: de directeurswoning, het administratiegebouw, de hoofdingang met afscheidingshek en het plantsoen, het remisegebouw met afscheidingsmuur, het kantinegebouw, het stalgebouw, de noodslachthal en de paardenstal. Dit jaar wil de commissie nog advies uitbrengen over de dienstwoningen Pasteurstraat 5 t/m 15. Dit wordt samen met het advies over het voormalige slachthuisterrein vastgesteld.

Schoorsteen van 'De Arend'

Aalmarktgebied

De commissie heeft verder op eigen initiatief advies uitgebracht over een aantal panden in het Aalmarktgebied, naar aanleiding van het bouwhistorisch onderzoek van J. Dröge. Er zijn positieve adviezen gegeven voor de panden Aalmarkt 2, 15 en 16, Breestraat 78-80, Haarlemmerstraat 113, Mandenmakerssteeg 7 en 13 en Vrouwensteeg 12.

Verder heeft de commissie veel aandacht besteed aan panden aan de Rijnsburgerweg, een van de historische uitvalswegen van Leiden. De commissie vindt verder dat de Staatsspoorbrug in de Haagweg en de vroegere bollenschuur aan de Hoge Morsweg 111 tot gemeentelijk monument moeten worden verklaard. De commissie bestond het afgelopen jaar uit: mr. W.M.N. Eggenkamp te Heemstede, directeur Stadsherstel Amsterdam

(voorzitter), ir. J.G. Wegner te Delft, docent stedenbouwgeschiedenis en stedenbouwkundige monumentenzorg aan de TU Delft, R.J. van Crujssen te Leiden, oud-lid van de gemeenteraad en antiquair/binnenhuisarchitect (afgetreden in april 2002), ir. B.L.A.M. Veldman te Leiden, architect, dr. E. den Hartog te Noordwijkerhout, docent architectuurgeschiedenis aan de Leidse universiteit, dr. G.H.P. Steenmeijer te Utrecht, kunsthistoricus en eigenaar van een bureau voor kunsthistorisch onderzoek, drs. J. Westerman te Leiden, werkzaam bij het Gelders Genootschap als monumentendeskundige, en ir. J. Kamphuis te Delft, eigenaar van een bureau voor bouwhistorisch onderzoek te Koudekerke a/d Rijn werkzaam bij de Rijksgebouwendienst.

Wibo Burgers (tekst en foto's)

Schoorsteen achter Haarlemmerstraat

ADVERTENTIE

Bouwbedrijf Paardekooper

Sedert 1881

In 1881 heeft Arie Paardekooper de fundamenteën gelegd voor ons bouwbedrijf.

Verweven met deze lange historie is de liefde voor het vak, vakmanschap, vertrouwen en natuurlijk altijd weer bouwen.

Bouwbedrijf Paardekooper restaureert, renoveert en onderhoudt gebouwen.

- Lid van het NVOB
- Lid Bouwgarant
- Erkend Hoofdaannemer
- Erkend Leerbedrijf

Miening 41, 2381 GP Zoeterwoude

071-5801254

info@bouwbedrijf-paardekooper.nl

Arie Paardekooper 1857-1915

Bent u geïnteresseerd in het Leidse en regionale Erfgoed en wilt u graag het beroemde *Leids Jaarboekje* gratis ontvangen, dan kunt u niet zonder het lidmaatschap van de **Vereniging Oud-Leiden**.

De contributie bedraagt € 17,50 per jaar; jongeren tot 27 jaar betalen slechts € 10,-.

Door overmaking van dit bedrag op Postbankrekening 17 52 28 bent u lid van de **Vereniging Oud-Leiden**.

VERENIGING OUD LEIDEN

Opgericht 5 november 1902

Postbus 917
2300 AX Leiden

RUDI VAN MAANEN, DE NIEUWE HOOGLERAAR LEIDSE STADSGESCHIEDENIS

Enige tijd geleden is Rudi van Maanen benoemd tot hoogleraar Stads geschiedenis, in het bijzonder van Leiden aan de Leidse Universiteit. Velen uit de wereld van Stiel zullen hem als de adjunct-gemeentearchivaris van Leiden kennen. Hij was bij de oprichting van Stiel betrokken en heeft sindsdien altijd wel op een of andere manier iets met de activiteiten van Stiel te maken gehad. In 2000 promoveerde hij op de inventaris van het Leidse stadsarchief tussen 1816 en 1929, na daarvoor reeds de nog dikkere inventaris van datzelfde archief tussen 1575 en 1816 te hebben gemaakt en gepubliceerd.

Al heeft de Leidse universiteit een traditie op het gebied van de Nederlandse geschiedenis (officieel nog steeds de vaderlandse geschiedenis genoemd) in de vorm van de beroemde Fruin-leerstoel, deze op de stad Leiden gerichte leerstoel is toch gloednieuw. En Rudi van Maanen is de eerste bekleder ervan. Reden voor *Stielz* om de nieuwe hoogleraar enige vragen te stellen en hem aan de tand te voelen over het hoe en waarom van deze leerstoel, zijn plannen en of het industrieel erfgoed daar nog een rol in speelt.

Wie heeft de leerstoel ingesteld?

Net zoals van het op dit moment uitkomende nieuwe standaardwerk over de geschiedenis van Leiden is deze nieuwe leerstoel een initiatief van de *Stichting Geschiedschrijving Leiden*. Van dit vierdelige standaardwerk komt tussen haakjes op 14 juni het tweede deel uit. De genoemde stichting is er overigens vooral door toedoen van Theo Schelhaas gekomen, de vorige gemeentearchivaris van Leiden. Ook de Gemeente Leiden hecht, in het kader van de sterkere samenwerking tussen stad en universiteit, veel belang aan zo'n hoogleraar voor de

Leidse geschiedenis. Uiteraard heeft daarnaast de vereniging 'Oud Leiden' zich achter dit initiatief geschaard. Vooral de gemeente maar ook 'Oud Leiden' nemen de financiering van de leerstoel op zich. De stichting zelf is en blijft echter verantwoordelijk voor de leerstoel en benoemt ook de hoogleraar. Er is een curatorium gevormd, waarin de Stichting Geschiedschrijving Leiden en de Faculteit der Letteren zijn vertegenwoordigd. De nieuwe leerstoel wordt ingepast in het onderwijsprogramma van de Opleiding Geschiedenis (bij de sectie Vaderlandse Geschiedenis). De Leidse Geschiedenis wordt zo onderdeel van het curriculum van de Leidse geschiedenisstudent. Voor het onderzoek, tegenwoordig gescheiden van het onderwijs, maakt de leerstoel deel uit van het Pallas-onderzoeksinstituut van de Leidse universiteit, waar het onderzoek op het terrein van de geschiedenis, de kunstgeschiedenis en de 'westerse' literatuur plaatsvindt. De leerstoel past overigens in een trend waarin Leiden gelukkig niet is achtergebleven: de laatste jaren zijn verschillende regionaal-historische hoogleraren aangesteld in Nederland.

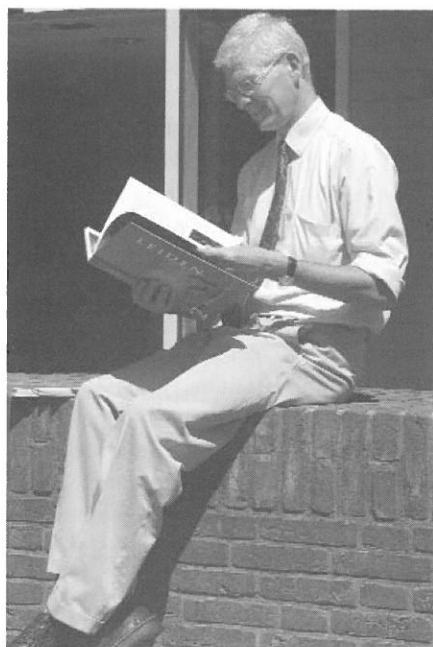

Foto: Niek Bavelaar

Wat zijn de onderzoeksplannen?

In eerste instantie zal het er vooral om gaan om de aandacht voor de Leidse geschiedenis te bevorderen in het onderwijs en ook onderzoek te stimuleren naar aspecten van de Leidse geschiedenis. In het onderwijs zal dat voorlopig beperkt zijn tot het programma *Studeren à la carte* van de Leidse Universiteit, wat vooral op buitenstaanders, toehoorders, is gericht. Een mogelijke tip voor lezers van *Stielz*? Tot medio 2004 heeft de nieuwe hoogleraar niet zo heel veel tijd voor eigen onderzoek door zijn tijdrovende rol als hoofdredacteur van de bovengenoemde *Geschiedenis van Leiden*. De functie is part-time (één dag in de week): Rudi van Maanen blijft daarnaast aan het Leidse Gemeentearchief verbonden. Hij kan door deze dubbelfunctie op maximale wijze de aandacht vragen voor de Leidse geschiedbeoefening.

Wat zijn de belangrijkste lacunes in de geschiedschrijving over Leiden, een stad die zonder al te veel overdrijving al als één van de meest bestudeerde en beschreven van Nederland genoemd mag worden?

Tot nu toe is er eigenlijk niet een integraal verhaal geschreven over de eind zeventiende eeuw ingezette langdurige achteruitgangperiode van de stad. Deze is vooral door de sociaal-economische historici bestudeerd, maar voor andere aspecten uit de tijd van achteruitgang is minder tot geen aandacht geweest. Daarnaast is de prosopografie (studie naar de elite met bijbehorende machtsverhoudingen en netwerken) van de eerste helft van de negentiende eeuw, maar ook van de hele twintigste eeuw tamelijk onderbelicht. En ook verdient onderzoek naar Leiden tijdens de Tweede Wereldoorlog aandacht. Tenslotte zou Van Maanen ook graag meer onderzoek zien naar de ruimtelijke ontwikkeling van Leiden, speciaal in de Middeleeuwen.

En wat valt er op het terrein van het industrieel erfgoed nog te onderzoeken?

De industrialisatie van Leiden in de negentiende eeuw is ook zo'n onderwerp dat nooit echt systematisch in kaart is

gebracht. Dat geldt ook voor de ontwikkeling van de nijverheid in een nog iets eerdere periode: tussen 1750 en 1790. Beginnen zich in deze laatste periode al andere bedrijfstakken te ontwikkelen dan de textielindustrie? Ook blijft fabrieksbouw een interessant aandachtsgebied. Een heel belangrijke bron is het negentiende-eeuwse patentregister, waarin veel gegevens met betrekking tot de bedrijvigheid van de stad vermeld staan, waar nog het nodige mee kan gebeuren. Alleen al voor het onderzoek naar welke beroepen in de negentiende eeuw werden uitgeoefend is dit een hele rijke bron.

Rudi van Maanen heeft het optreden van Stiel altijd zeer gewaardeerd. Door zich met de beschermwaardigheid en het behoud van het industrieel erfgoed bezig te houden zijn, ter versterking van de argumentatie, allerlei interessante en nuttige studies verricht, die tot een aanzienlijke verdieping van de kennis van het nog aanwezige dan wel verdwenen Leidse industriële erfgoed hebben geleid.

Door sommige historici wordt stadsgeschiedenis wel eens een vaag vak genoemd.

Stadsgeschiedenis kan inderdaad het karakter aannemen dat het zich met alles

en niets bezighoudt, zolang het maar op een of andere manier met een stad te maken heeft. Het loopt dan het risico zich met teveel uiteenlopende zaken bezig te houden. Als het goed is, kan het echter een synthese bieden van alle verschillende aspecten van het stedelijk leven, zoals met de Engelse term *urban history* wordt aangeduid. Centraal zal altijd moeten staan wat het kenmerkende, het bijzondere is van een stedelijke samenleving.

Hoever strekt de leerstoel zich uit, met andere woorden hoort de Leidse regio er ook bij?

De officiële benaming van de leerstoel is stadsgeschiedenis, in het bijzonder van Leiden. Het gaat dus niet exclusief om Leiden. Leiden is zoals elke stad ontstaan binnen een regio, hetgeen betekent dat je ook altijd naar die regio moet kijken. De relatie van een stad met de omliggende regio kan vaak wel heel verschillend zijn en dat is op zich weer boeiend om nader te bestuderen.

In hoeverre kunnen de verschillende Leidse historische verenigingen een rol spelen bij deze leerstoel?

Daar zijn geen plannen voor en het is ook niet de bedoeling de activiteiten van de verenigingen direct te koppelen aan de leerstoel. Uiteraard spelen de verenigingen een belangrijke rol in de democratisering van de geschiedenis door het draagvlak van mensen, die zich met lokale geschiedenis bezighouden, aanzienlijk te vergroten.

Hoe groot is de interesse voor de Leidse geschiedenis onder de Leidse geschiedenisstudenten?

In de jaren zeventig was de belangstelling onder de studenten geschiedenis voor de Leidse geschiedenis relatief groot. Het was de tijd van het 'maatschappelijk engagement', waardoor men zich met de geschiedenis van de directe omgeving ging bezighouden. Die golf is nu allang voorbij en voor dit moment is het moeilijker te zeggen. Door de koppeling met stadsgeschiedenis in het algemeen en het gegeven dat Nederland uitzonderlijk zwaar en vroeg verstedelijkt was, kan de Leidse stadsgeschiedenis interessant zijn. Ook zijn er heel interessante mogelijkheden voor samenwerking op het gebied van kunst-, architectuur- en bouwhistorisch onderzoek.

Heiko Tjalsma

ADVERTENTIE

Stijlvol congresseren en recipiëren in een academische ambiance.

*Dat kan in het
ACADEMIEGEBOUW
van de Universiteit Leiden*

Al meer dan 400 jaar is het Academiegebouw aan het Rapenburg het hart van de oudste universiteit van Nederland. Het gebouw bevat zalen en zaaltjes, die gebruikt kunnen worden voor congressen en representatieve doelen. Het Groot Auditorium is bij uitstek geschikt voor lezingen, er is een congreszaal met vergaderfaciliteiten en er zijn diverse grote en kleine zalen beschikbaar als vergader-ruimte en cursuslokaal. Tevens is er een sfeervolle receptieruimte. Allerlei soorten van audiovisuele ondersteuning zijn mogelijk. Voor catering kan eveneens worden gezorgd, van receptie tot koud buffet of zelfs diner.

Voor reserveringen en bezichtigingen vooraf:
Manager Academiegebouw, tel. 071-5277203/5273110.
Schriftelijke aanvragen/informatie:
Bedrijfsbureau, Postbus 9500, 2300 RA Leiden.

ADVERTENTIE

STEEDS MOOIER
Organisatiebureau voor kunst en cultuur

- **Culturele programma's op maat**
Organisatie en coördinatie van culturele programma's op maat: van stadswandeling tot compleet (meerdaags) arrangement; van museumbezoek tot actieve excursies
- **Culturele projecten**
Organisatie van diverse projecten: van tentoonstelling tot scholenproject
- **Teksten**
Schrijven en begeleiden van publicaties en teksten: van persbericht tot jubileumboek

SteedsMooier geeft context aan kunst en cultuur. Want hoe meer je daarover hoort, des te mooier het wordt: SteedsMooier dus!

SteedsMooier
Organisatiebureau voor kunst en cultuur
Postbus 840
2300 AV Leiden

T: 071 515 63 58 / 566 14 75
F: 071 512 82 26 / 566 14 75
E: steedsmooier@steedsmooier.nl
Internet: www.steedsmooier.nl

STIELZAKEN

MEELFABRIEK

De meelfabriek aan de Oosterkerkstraat verloedert en loopt zelfs gevaar omdat materiaal om branden te bestrijden en een bliksemafleider zijn verdwenen. Iedereen kan het terrein oplopen, wat vele kleine vernielingen tot gevolg heeft, zoals ingegooide ruiten etc. Stiel heeft eigenaar SLS in een brief gevraagd actie te ondernemen.

WINKELPANDENBOEK

De uitgave van een boek over Leidse winkelpanden heeft enige vertraging opgelopen, door wat stroef verlopende contacten met potentiële subsidiegevers. Niettemin heeft Stiel goede hoop het boek nog dit jaar te laten verschijnen.

NIEUW WERKLUST

De voormalige kleiwarenfabriek Nieuw

KORT NIEUWS UIT
LEIDEN EN DE REGIO

Leiden

- Over de plannen van de gemeente Leiden met het Aalmarktgebied is de afgelopen maanden druk gedebatteerd. In de laatste nieuwsbrief (no. 10) van de Stichting Aalmarktgebied worden alle ontwikkelingen op een rijtje gezet. Duidelijk is in elk geval dat de Projectgroep en de gemeente het nog steeds niet eens zijn. Redactieadres Nieuwsbrief: Maredijk 66 2316 VN Leiden.
- Luigi Belfi verkocht bijna een halve eeuw ijs vanachter zijn kar bij de brug op de hoek van de Jan van Houtkade. Vorig jaar stopte hij daarmee. (Zie *Stielz* van november 2002). De kar heeft nu een nieuwe bestemming gevonden: Stedelijk Museum De Lakenhal neemt het karakteristieke wagentje op in zijn collectie.

De rubriek Stielzaken geeft informatie over de activiteiten van de Stichting Industrieel Erfgoed Leiden (Stiel).

Werklust is weliswaar beschermd door zijn monumentenstatus, maar het is alweer erg lang stil rond het complex. (Zie daarover ook *Stielz* no. 1 van dit jaar). Stiel heeft de gemeente Rijnwoude laten weten dat het blij is dat een onderzoek wordt gedaan naar de mogelijkheden voor hergebruik, maar tevens zijn teleurstelling uitgesproken over het feit dat de onderzoekopdracht is gegeven aan een bureau dat geen enkele ervaring heeft met hergebruik van monumenten.

EJW

HET
NOORDMANTERREIN

De loodsen naast de molen 'De Heesterboom' aan de Haagweg in Leiden en die tot het Rijksmonument behoren zijn gesloopt, althans 'gedemonteerd'. Daar worden we niet vrolijk

van, maar in gesprekken met wethouder Geertsema en de afdeling Monumentenzorg werd Stiel ervan verzekerd dat de loodsen zijn opgeslagen met de verplichting ze binnen vijf jaar weer op te bouwen.

Het hele bouwplan voor het Noordmanterein roept vele vragen op, zoals we al eerder berichtten. Waarom moet zo'n prachtig, goedlopend bedrijf op een ideale plek worden gehalveerd om plaats te maken voor een aantal luxe villa's? Zo haal je natuurlijk klachten over overlast en geluidshinder in huis, nog afgezien van het feit dat de vierkante blokken die villa's genoemd worden bepaald niet in harmonie zijn met hun omgeving. De nu aanwezige beeldbepalende oeverlijn wordt ruw verstoord.

Aan de brugzijde wordt voorgesteld de prachtige directeurswoningen te slopen en te vervangen door kantoorflats. Eén dezer dagen wordt het gewijzigde bouwplan ter inzage gelegd. We zijn benieuwd.

Joop J. Gijsman, secretaris Stiel

Leiderdorp

- Ter gelegenheid van het Jaar van de Boerderij verschijnt half juli de tweede druk van de publicatie 'Landelijk leven in Leiderdorp. Boerderijen en hun bewoners.' Auteur Claudia Thunissen beschrijft de agrarische geschiedenis, van poldervorming en specialisatie in de melkveehouderij tot de ontwikkeling van buitenplaatsen en de industrialisatie van de landbouw. Uitgever: Stichting Comité Doesbrug te Leiderdorp, p/a Hoofdstraat 218-220 2351 AS Leiderdorp, tel. 071-5418429, e-mail: stichtingcomite-doesbrug@planet.nl.
- Meelfabriek De Zijlstream aan de Zijldijk gaat onderdak bieden aan een horecagelegenheid. Dit heeft de gemeenteraad besloten. Welk soort uitspanning er komt is nog niet duidelijk. Ondernemers kunnen over enige tijd meedoen aan een prijsvraag.
- De restauratie van De Munnikenmolen aan de Persant Snoepweg is

vrijwel voltooid. Het gemeentelijk monument dateert uit 1890. Al in 1566 verrees op dezelfde plek een molen, die in 1834 werd vervangen. Nadat dit exemplaar in 1889 afbrandde, is het huidige exemplaar gebouwd.

De restauratie is uitgevoerd door molenmaker Verbeij uit Hoogmade. Als in de komende tijd het scheprad en de schepradkamer onder handen worden genomen kan de molen weer zijn oude functie vervullen: het overvloedige boezemwater uit de Dwarswetering malen.

Hazerswoude-Rijndijk

- Het kantoor van supermarktketen Hoogvliet in de watertoren in Hazerswoude-Rijndijk wordt pas deze zomer geopend, enige maanden later dan gepland. Oorzaak van het uitstel is onder meer vertraging bij de betonreparaties. De verbouwing van het provinciale monument begon eind 2001. De open ruimte

tussen de grond en de bovenkant van de toren is dichtgemaakt met glas. In het gebouw zijn zes vloeren aangebracht.

Oegstgeest

- De Oudenhofmolen aan de Irislaan in Oegstgeest is voorzien van een nieuw wiekenkruis, zodat de wieken deze zomer weer kunnen draaien. De wipwatermolen is een rijksmonument en dateert uit 1783. Sinds 1965 is de molen eigendom van de gemeente Oegstgeest.

Warmond

- De houten bollenschuur achter Dorpsstraat 62a in Warmond is gerestaureerd. Het uit 1860 daterende monument is een van de nog weinige houten schuren in de streek. Het behoud van het gebouw is te

danken aan de Warmondse architect Flip Robers, die in de jaren negentig met een actiegroep succesvol tegen afbraak pleitte en vervolgens de schuur restaureerde.

Publicaties

- Recentelijk verscheen het jaarverslag van het Erfgoedhuis Zuid-Holland. Het Erfgoedhuis helpt erfgoed ontdekken, behouden en gebruiken. Het verslag is in een korte en een uitgebreide versie beschikbaar en aan te vragen via website www.erfgoedhuis-zh.nl of telefoonnummer 071-5133739.

EJW

Open monumentendagen 2003

De Open Monumentendagen worden dit jaar gehouden op zaterdag 13 en zondag

14 september. Een commissie is alweer druk bezig met de voorbereiding van de dagen. Het onderwerp is dit jaar 'Landelijke Bouwkunst', maar voor Leiden werd gekozen voor de titel 'Stad en Land'. Met de regiogemeenten Leiderdorp, Oegstgeest en Zoeterwoude wordt een aantrekkelijk programma opgezet. Er zijn fietstochten uitgezet langs monumentale boerderijen, die voor een deel worden opengesteld voor het publiek: niet alleen om het mooie interieur, maar ook om het boerenbedrijf te bekijken. In Leiden is het centrale punt weer het stadhuis. Monumentale panden in restauratie zijn te bezichtigen, kastelen, kerken en tuinkamers met landschapswandschilderingen kunnen bekeken worden. De Waag is het centrum voor een aantal jeugdactiviteiten, waarvoor een apart boekje wordt uitgegeven. Veel vrijwilligers zijn nodig om het bezoek bij panden te begeleiden. Informatie bij het secretariaat van Stiel.

JG

STIELZ MONUMENT

SCHRETLEN: EENS EEN GIETERIJ VAN FORMAAT

De tijd dat rokende schoorstenen en stampende machines het beeld van Leiden als fabrieksstad bepaalden, ligt nog niet zo heel ver achter ons. Veel oude fabrieken en bedrijfspanden zijn echter in hoog tempo gesloopt. Daartoe behoren ook de gebouwen van de Leidse gieterij Schretlen, die tegen het eind van de negentiende eeuw werd geliquideerd. In een bijdrage voor onze rubriek Monument vertelt P.J.M. de Baar over de historie van dit Leidse bedrijf.

De industriële revolutie kwam niet snel in ons land. Daarvoor waren goede redenen: Nederland was al behoorlijk gemechaniseerd en de fabrieken van die tijd konden het goed doen met de kracht van de gratis wind. In de Zaanstreek bij voorbeeld leverden honderden windmolens (met een technisch hoge graad van perfectie) een productie, die zeker in het begin niet door stoommachines kon worden geëvenaard. Maar de windmolens vielen niet meer te verbeteren, terwijl de stoommachine aan het begin van haar ontwikkeling stond.

Voor in de scheepvaart en het treinverkeer wonnen de stoommachines snel terrein. Eerst kwamen ze uit Engeland; later begon ook de productie ervan in

ons land door firma's als Cockerill, Nering Bögel in Deventer en Van Vliissingen & Dudok van Heel in Amsterdam. Tegelijk met de stoommachine maakte ook gietijzer als (bouw)materiaal grote opgang. In vrijwel elke stad van enige omvang was genoeg vraag om een fikse ijzergieterij van voldoende empoel te voorzien. In Leiden voorzag de gieterij van D.A. Schretlen in die behoefte.

Dominicus Antonius Schretlen werd in februari 1811 in de r.k.-kerk 'De Zon' te Leiden gedoopt. Zijn vader was van beroep koperslager en smid, later meer gespecialiseerd als kachelsmid en verhuurder van

kachels. Dominicus deed ervaring op in het bedrijf van zijn vader en op 23-jarige leeftijd begon hij voor zichzelf. In 1834 verleenden Gedeputeerde Staten vergunning aan D.A. Schretlen & Cie. tot het oprichten van een ijzer- en kopergieterij aan de Herengracht, wijk 7, nr. 118. Schretlen sloot daartoe een compagnonschap met John Mercer en Hendrikus Jacobus Hermans. Zo kwam de fa. Schretlen tot stand.

Na veel vijven en zessen kreeg het kersverse bedrijf ook een overheidssubsidie van zesduizend gulden. Het bedrijf groeide als kool, maar de te eenvoudige productiewijze leverde nogal wat problemen op. Zo werd zijn verzoek om de ijzergieterij te verplaatsen naar een

pand aan de Hogewoerd afgewezen. In mei 1835 overleed de vader van Dominicus. Na de boedelscheiding richtte de weduwe samen met haar zoon Dominicus de firma Wed. D. Schretlen & Zoon op, waarbij de weduwe f 7000 aan huis, smederij en inventaris en f 3000 aan een pakhuis aan de Hogewoerd inbracht, en Dominicus de *know-how*. De kachelsmederij bleef overigens losstaan van de ijzergieterij aan de Herengracht. In 1836 kreeg Schretlen toestemming een stoommachine te plaatsen. Dat gaf flinke problemen met de burens vanwege geluidsoverlast, vooral met zijn burens Lisman en dominee Fangman. Tenslotte kwam het toch goed, zo mogen we aannemen. In 1838 trad John Mercer uit, vanaf 1 juni van dat jaar werd het bedrijf voortgezet onder de naam D.A. Schretlen & Comp. Hermans verdween ook vrij snel als firmant; in 1839 kwam in zijn plaats Pieter Frederik Wouter de Timmerman als vennoot. In 1841 werd de vennootschap van deze twee ontbonden; Schretlen had het met De Timmerman dus wat langer uitgehouden dan met voorgaande partners. De Timmerman zou later directeur van de stedelijke gasfabriek worden. Intussen bleef Schretlen uitbreiden. Zo kreeg hij in april 1845 toestemming tot het afbreken van drie, eerder door hem gekochte, panden op de hoek van de Groenesteeg en de Veststraat. Hier kwam een werk-en bergplaats. Ook een huis aan de Herengracht naast de fabriek werd bij de fabriek getrokken. Het is niet helemaal zeker wanneer de fabriek haar nieuwe voorgevel heeft gekregen; vermoedelijk was dat in 1847.

Grote vlucht

De zaken namen vooral een grote vlucht toen Schretlen deelgenoot werd in firma's die industriële ondernemingen op poten zetten, in het bijzonder gasfabrieken. Aan de realisering van de gemeentelijke gasfabriek in Leiden had hij op grote schaal deelgenomen, onder andere door de levering van gashouders. Pionier van dit project was stadsarchitect Salomon van der Pauw, die vermoedelijk zijn opgedane kennis ruimhartig deelde met Schretlen. In 1852 richtte Schretlen met een aantal partners de 'Nieuwe Rotterdamsche Gazfabriek' aan de Oostzeedijk op. Daarnaast bleef hij actief bij tal van projecten.

In 1855 nam Schretlen het besluit zijn

bedrijf geheel te verplaatsen. Vermoedelijk heeft daarbij een rol gespeeld dat de Herengracht geen erg gemakkelijk toegankelijke vaarweg was. Indien Schretlen binnen de gemeentegrenzen wilde blijven, was een deel van de overbodig geworden vestwallen wel een geschikte plaats. Doordat in 1850 de korenmolen 'Het Lam' op de wal aan de Maresingel was gesloopt, en door de bouw van de gemeentelijke gasfabriek de toegang over water daarheen wel op peil zou moeten worden gehouden, moet dat stuk wal zeker aantrekkelijk zijn geweest. Na veel vijven en zessen besloot de gemeenteraad ruim 3500 vierkante meter gemeentegrond op de vestwal langs de Maresingel, tussen de gasfabriek en het Grote Bolwerk, aan Schretlen af te staan. Een jaar later kreeg hij toestemming om twee stoomketels te plaatsen. Ook daarna volgden nog uitbreidingen van de fabriek. Begin 1871 werd het eenmansbedrijf omgezet in een vennootschap, genaamd: 'De Nijverheid'. Als 'Fa. D.A. Schretlen & Compagnie' werd die voor tien jaar aangegaan. Vennoten waren vader en zoon Schretlen; bij overlijden van een van de twee zou de vennootschap eindigen, tenzij de weduwe die zou willen voortzetten.

Producten

Zeker na de modernisering en vergroting van het bedrijf op zijn nieuwe plek kon de onderneming werkelijk alles leveren op het gebied van gieten, machinbouw en aannemerij. Een totaaloverzicht van de productie zal wel nooit te verkrijgen zijn, ondanks de gelukkige omstandigheid dat bedrijven in de metaalsector hun producten vaak van een naamplaatje voorzagen en nummerden. Dat laatste heeft doorgaans betrekking op garantieverstrekking door de fabrikant. Hier volgen enkele voorbeelden van producten die de firma Schretlen heeft geleverd. In 1857 heeft Schretlen de gasfabriek in Den Helder gebouwd. Bij de bouw van het Paleis voor Volksvlijt in Amsterdam in 1859/1860 was Schretlen een van de vijf leveranciers van gietijzer. Van dit uit gietijzer en glas opgetrokken monument van de vooruitgang en nieuwe tijden maakte hij de acht kleine koepels boven de bijzalen. Schretlen leverde verder verscheidene bruggen aan de gemeente Leiden, zoals de Spanjaardsbrug, de

draaibrug over de Oude Singel tegenover de Janvossensteeg en de Kraaiersstraatbrug over de Nieuwe Rijn.

Schretlen bouwde in 1871 ook de Grote Havenbrug. Het werk kwam echter negentien dagen te laat klaar, vooral als gevolg van de grote regenval. De aanvankelijk opgelegde boete van f 380 werd dan ook teruggebracht tot f 180. Jaren later, in de jaren tachtig, kwam ook de Blauwpoortsbrug te laat klaar; opnieuw had dat een (later gereduceerde) boete tot gevolg.

Voor vuurtorens – buitengewoon gecompliceerde stukken gietwerk – draaide Schretlen zijn hand niet om. Zo werd hem op 30 augustus 1877 als laagste inschrijver voor f 71.950 het leveren van twee vuurtorens voor IJmuiden aanbesteed. Die moesten eind 1878 klaar zijn. Op 19 februari 1879 lieten ze voor het eerst hun licht schijnen.

Ook zeekapen werden van gietijzer gemaakt. Op het eiland Rottumeroog leverde Schretlen in 1883 de nogal altijd bestaande 'Emder' zeekaap. Rond 1886 leverde het bedrijf de ijzeren boogconstructies voor de spoorbrug over de Waal bij Nijmegen.

Gerespecteerd

Inmiddels was Schretlen een zeer gerespecteerd persoon geworden, hetgeen onder meer blijkt uit zijn benoeming tot Ridder in de Orde van de Nederlandsche Leeuw in 1874. Vermoedelijk heeft hij de zaken steeds meer aan zijn zoon overgelaten. D.A. Schretlen overleed op 3 maart 1883, net 72 jaar oud. Zoon Schretlen verkocht in 1887 het gebouw en de gronden aan Barneveld en Seret, die een firma voor vervaardiging van en handel in stoommachines oprichtten. Die firma was echter geen lang leven beschoren, want in maart 1889 werd de akte van liquidatie gepasseerd. Het bedrijf van Schretlen werd in 1893 geliquideerd. Terreinen en gebouwen werden gekocht door de gemeente, die ze voegde bij het complex van de gasfabriek, dat later de naam Stedelijke Fabrieken van Gas en Electriciteit kreeg. Inmiddels zijn alle gebouwen al lang verdwenen.

Piet de Baar

[Deze tekst is een verkorte versie van het verhaal over 'De Nijverheid' in het jaarboek van de Dirk van Eck Stichting van 1998.]

JAN HELVENSTEYN:

VEERTIG JAAR KON. SANDERS

In april van dit jaar werden de laatste spullen uit het hoofdkantoor van 'Koninklijke Zeep- Eau de cologne- en Parfumerieënfabriek v/h Sanders & Co N.V.' aan de Zoeterwoudseweg overgebracht naar het Brabantse Vlijmen. Daarmee verdween na ruim anderhalve eeuw een van de oudste fabrieken definitief uit Leiden. Eerder verhuisde Sanders in 1978 van het Levendaal in Leiden naar Haarlem en Vlijmen, maar in 1984 keerde het hoofdkantoor terug. J. P.M. (Jan) Helvensteyn was de laatste jaren beheerder van het Sanderskantoor, waar hij kort geleden als laatste de deur dicht deed.

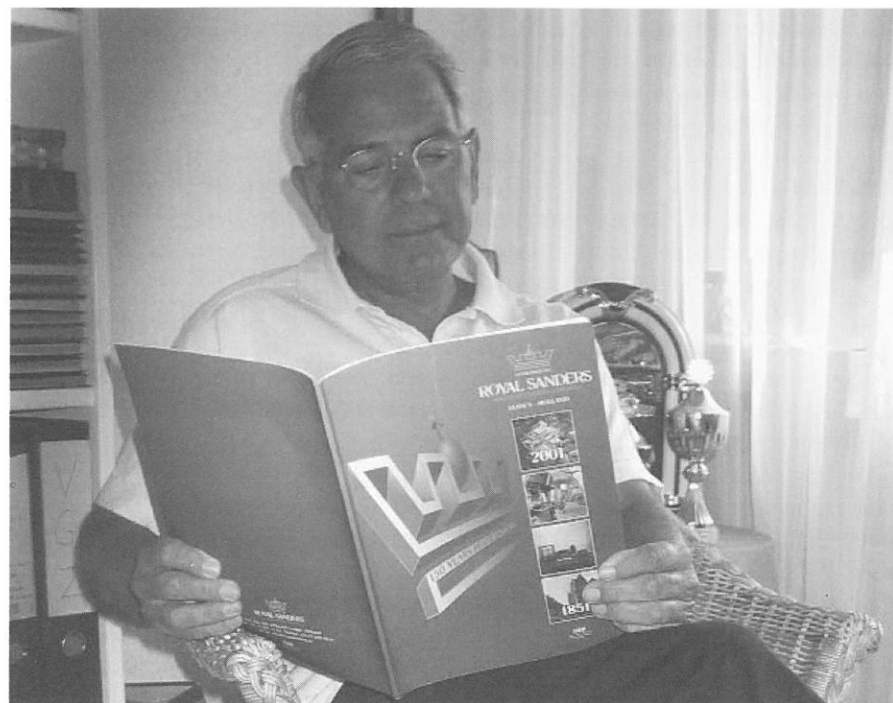

Foto: Niek Bavelaar

Na veertig werkzame jaren moet hij nog aan zijn vrije tijd wennen. Als hij vertelt over Sanders, spreekt hij nog steeds over 'wij'.

"Op 1 maart 1963 ben ik als 21-jarige bij Sanders als planner begonnen. Mijn voorganger zei me dat ik dat zo'n vier, vijf jaar moest doen en dan weggaan. Ik ben later wel andere dingen gaan doen, maar die vier jaar zijn er veertig geworden. Aan een klein bureautje moest ik de ongeveer vijftig inpaksters in de fabriek aan de lijnen neerzetten. Body-lotions, shampoos en dergelijke artikelen waren in opmars in het begin van de jaren zestig. Die werden op het Levendaal afgevuld en er waren veel handjes nodig om die artikelen in te pakken. Verder hadden we in dat grote complex naast de afvullerij nog de zeepmakerij, de zeepstempelarij en de kartonnageafdeling.

Toen ik trouwde ging ik in een pandje van Sanders aan de Barbarasteeg wonen, waar ook mijn eerste dochter is geboren. Ik woonde boven drukkerij Sas, waar toen drie man alle stroken en etiketten voor het bedrijf maakten. Toen dat later allemaal veel groter werd, is dat onderdeel afgestoten.

Zeep

De zeepfabriek stond lange tijd centraal, maar toen je begin jaren zestig de omzetting kreeg naar parfumerieën, bleven de meeste Leidenaren Sanders gewoon 'de zeepfabriek' noemen. Ik heb nog een lijstje uit de jaren zestig wat de inpakkers toen per uur verdienden: van f 1,25 voor een 15-jarige tot f 2,00 voor iemand van 62. Toch werden die handjes in de fabriek al snel te duur, waardoor we een 'huiswerkorganisatie' opzetten. Inpakwerk werd uitbesteed aan het gevangeniswezen, de psychia-

trische inrichting Endegeest, de sociale werkplaats, maar ook aan particulieren. Dat regelde ik allemaal.

Sanders is nog een tijdje eigenaar geweest van de Monty-kauwgumfabriek in Leiderdorp. In de jaren zestig en zeventig zat half Leiden kauwgom in te pakken. Later mocht dat niet meer, omdat de eisen van de Keuringsdienst van waren steeds strenger werden. Inmiddels is Monty al weer jaren dicht. Het inpakwerk werd overgeheveld naar Vlijmen, waar in de jaren zestig een nieuwe fabriek was gebouwd, want in Leiden konden we niet meer uitbreiden. Toen we in 1978 uit Leiden vertrokken, ging een deel van de productie naar Vlijmen en een deel naar Haarlem, waar we zeepfabriek Het Klaverblad overnamen, bekend van onder meer het merk Het Melkmeisje. De productie van zeep en cosmetica werd toen gescheiden, wat een verbetering was. Zeep kan eigenlijk niet naast luxe-artikelen, want zeep geeft vlokken en vocht in je fabriek. In Haarlem hebben we maar betrekkelijk kort gezeten, van 1978 tot 1984. De gemeente wilde niet langer een zeepfabriek in de stad en kocht ons uit. De productie ging toen naar Vlijmen, maar de directie ging terug naar Leiden. Het bedrijf was nog steeds een familie-N.V. en de directie wilde niet in Vlijmen wonen. Ze wilden naar de randstad, want 'daar gebeurde het'. Contacten met Vlijmen konden via de telefoon of de telex en later de fax, terwijl je tegenwoordig zelfs via een gesloten camera-circuit kunt vergaderen. We betrokken het pand van de voormalige Leidsche Wolspinnerij aan de Zoeterwoudseweg, dat veel te groot was voor de directie en enkele stafafdelingen. Een deel van de voormalige productie-

Vlijmen

"Met Vlijmen hebben we altijd wel een beetje strijd gehad. Iemand uit het westen kun je niet in een dorp in Brabant neerzetten. Het leven is daar aardig en gemoedelijk, maar ze vinden ons westerlingen veel te direct, vinden dat we een veel te grote mond hebben. Van de mensen die vanuit Leiden zijn overgegaan, zijn misschien drie of vier gezinnen echt gesetteld. Brabanders zijn agrariërs en Leidenaren zijn fabrieksmensen, die houden van keihard werken. De hoeveelheid flessen die de dames hier afvulden, haalden ze in Vlijmen nooit."

Van 't houtje

"Ik solliciteerde naar aanleiding van een advertentie in de Leidsche Courant van 17 januari 1963. Ik kwam net uit militaire dienst en daarvoor zat ik in de metaal, bij de NEM, de Nederlandsche Electrolasch Maatschappij. Ik had geen zin om terug te gaan naar de metaal, dat was allemaal zo grauw. In overleg met mijn ouders heeft een buurman toen een sollicitatiebriefje geschreven – tja, zo ging dat toen, ik vond het best. Sanders was een katholiek bedrijf, dus adverteerde het in een katholieke krant. Bij je sollicitatie werd ook even tussen neus en lippen door gevraagd of je wel 'van 't houtje' was. Waar die uitdrukking vandaan komt weet ik niet, maar de vraag betekende of je wel katholiek was. Later is dat allemaal veranderd, net als bij andere bedrijven."

ruimte van dat bedrijf is verhuurd aan de Praxis en die zit er nog steeds.

IWP

In 1994 werd Sanders aan het Ierse bedrijf IWP verkocht en sindsdien is er veel veranderd. Van familiebedrijf naar beursgenoteerde onderneming is een hele stap. Onze patroon, meneer P.A. de Jong, die zo rond de tachtig jaar oud was, was directeur/eigenaar, al liet hij de dagelijkse leiding over aan meneer Mentink, die 56 jaar bij Sanders heeft gewerkt. In de familie was geen opvolger en de verkopen liepen terug. Een andere optie leek er dan ook niet te zijn.

Het is moeilijk om in een paar woorden te zeggen wat er zo veranderde, maar

ik denk dat het woord 'verzakelijking' het wel het best omschrijft. Een nieuwe leiding die nieuwe producten introduceerde, maar die minder oog had voor de historie van het bedrijf. Directeuren kwamen en gingen, het leek wel een stoelendans, en hoewel sommige nieuwe dingen goed verkochten, zijn er ook wel wat de mist in gegaan.

Het definitieve vertrek uit Leiden hadden we eigenlijk al lang kunnen zien aankomen. Door een brand werd in Vlijmen het laboratorium verwoest en bij de herbouw zijn er toen gelijk maar wat kantoren bijgezet. In '99 ging de boekhouding uit Leiden weg, waarna je hier nog de afdelingen export, ontwikkeling en directie overhield.

Beheerder

Zeker toen ik de laatste tien jaar beheerder was, kende ik vrijwel iedereen. Ik voelde me soms een beetje als een korporaal in het leger, ik stond tussen de werkvloer en de directie in. Vaak klampten mensen mij aan en zeiden Jan, kun jij bij de directie niet eens vragen of dit-en-dat geregeld kan worden, terwijl de directeuren mij vaak dingen vroegen in de trant van Jan, hoe zit dat nou met die-en-die en kun je dat-en-dat even in orde maken'.

Ik organiseerde veel activiteiten op sociaal gebied. Voor een deel was dat mijn vaste taak, zoals buitenlandse gasten van Schiphol ophalen en die rondleiden en wat PR-werk doen, maar ook organiseerde ik festiviteiten voor het personeel, bijvoorbeeld bij het jubileum. Het was echt sociaal werk wat ik deed. Soms ging het over mensen die

op een of andere manier moeilijkheden hadden en die probeerde ik dan te helpen, maar ik vind niet dat ze dat later terug hoeven te lezen.

Kijk, ik heb hier nog een verslag van mijn laatste functioneringsgesprek. Daarin staat Jan is onze steun en toeverlaat' en 'hij is het sociale hart van ons bedrijf'. Die laatste jaren waren niet de gemakkelijkste, met de vele veranderingen, met de verzakelijking vooral, maar ik wil niet negatief terugkijken. Na veertig jaar wordt zo'n bedrijf een deel van je leven, waar ik met genoeg op terugkijk. Ik hoop dat het ze goed gaat.

Wat ik hier heb verteld is maar een klein stukje van de geschiedenis. Ik wil die nog eens gaan opschrijven, ik heb al mijn agenda's sinds 1968 bewaard. Eerst wil ik wat afstand nemen, want ik ben er net een paar dagen weg en zelfs dat niet helemaal. Formeel ben ik niet meer in dienst, maar de komende weken moet er nog wat schoonmaakwerk worden geregeld. Dat moet ik wel doen, ik wil de zaak netjes achterlaten."

Eric-Jan Weterings

Met medewerking van Niek Bavelaar

In dit blad is de afgelopen jaren diverse keren aandacht besteed aan de geschiedenis van Sanders. Gegevens zijn onder meer te vinden in de volgende edities:

- Jaargang 12 nummer 1 maart/juni 2001 p. 23
- Jaargang 12 nummer 4 december 2001 p. 12-13
- Jaargang 13 nummer 3 september 2002 p. 14

ADVERTENTIE

architectenbureau - ingenieursbureau

vanswietenarchitects

Ir. P.M.J. van Swieten | Sint Jacobsgracht 4 | 2311 PW Leiden | tel 071-5141051 | fax 071-5148573
e-mail: info@vanswietenarchitects.nl | internet: www.vanswietenarchitects.nl

ADVERTENTIE

DE WERELD OM JE HEEN.

museum

. naturalis

Darwinweg
Leiden

open dinsdag t/m zondag
12.00 - 18.00 uur
telefoon 071 - 568 76 00

dichter bij de natuur

Wie biedt u
de basis voor
uw beslissingen?

Research voor Beleid Holding
sinds 1979

Belt u voor meer informatie (071) 525 37 37
of kijk op www.rvbh.nl

"J. Zierikzee"
maatschoenmakerij

H.P.H. Nusteling
Bakkersteeg 3
2311 RH Leiden

Tel.: 071-5131156

maatschoenen op het net?

www.maatschoenen.nl